

સાવિત્રી પરિત્ર.

ડાહ્યાભાઈ નગીનદાસે
અરત મિશન પ્રેસમાં છપાવ્યું.
સને. ૧૯૦૭.

કિંમત શા. આનો.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૬૨૨

પર: ૨૨૫ સાવિત્રી

गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमांक १८२२ वर्गक

पुस्तकनुं नाम आ.वि.त्री व्य.रि.ज

विषय पर : २२५ आ.वि.त्री

પ્રસ્તાવના.

પરમપૂજ્ય શ્રી મહાભારત જેમાં પવિત્ર આખ્યાનેને લીધે અવર્ણનીય શોભા આવી રહી છે તેમાંનું સાવિત્રી ચરિત્ર એક છે. ભારત સરખા ગ્રંથમાં વ્યાસનું રચેલું આ આખ્યાન સાંભળતાં ભરતખંડના લાખો માણસને આનંદ થાય છે. સાધ્વી સાવિત્રીનું મહાત્મ્ય સાંભળી હજારો સ્ત્રીઓનાં ચિત્ત સદાયરણુ તરફ વળ્યાં છે એમાં સંશય નથી.

પર રાજ્યના આરંભમાં આપણા સારા આચાર વિચાર નિરૂપાયે એક બાળુએ મૂકી વિસ્મરણ કરવાની આપણને જરૂર પડી. પૂર્વે રૂપિઓના વખતમાં સ્ત્રીઓ ઉંચા પ્રકારની વિદ્યા શીખતી. સ્વયંવરનો તેમને અધિકાર હતો, અને એવા બીજા પણ હક હતા. યવનવિજય વખતે એ રિવાજ જતા રહ્યા.

આ કારણને લીધે ભરતખંડમાં સ્ત્રીઓ પશુતુલ્ય અણતી છે; આહારવિહાર સિવાય તેમને કાઝી સમજણ હોતી નથી, એમ વિદ્વાયતના લોક બોલે અને તે આપણને સાચું લાગે એવી

આપણી સ્થિતિ થઇ. અબળા સ્થિતિ સુધારવા જે ઉપાય યોજવા જોઇએ તે યોજના બરાબર થઇ નહિ.

પ્રાચીન ભરતખંડમાં સ્ત્રીની સ્થિતિ કેવી હતી તેનો વિચાર કરતાં ને દેશકાળ મનમાં લાવતાં કયા પ્રકારના શિક્ષણથી સ્ત્રી પોતાના કુળને અને દેશને ભૂષિત કરશે તે નક્કી કરીને તે મુજબ વર્તવાનું પડતું મુકાયાથી, સ્ત્રીશિક્ષણ પદ્ધતિમાં વિલાયતના લોકની રીતિનો નમૂનો પ્રમાણરૂપ થયો. તેને લીધે ગતકાળમાં તેનું ફળ જેવું જોઇએ તેવું આવ્યું નહિ, અને જે આવ્યું તે જુના અને નવા વિચારના લોકને સરખું માન્ય નથી.

ઠીક,—વિદ્યા, ધન, યોગ્યતા કે અધિકારને યોગે જેમને સ્ત્રી-શિક્ષણનું સ્વામિત્વ મળ્યું છે તેઓ તે યુક્તિથી ચલાવીને સારો રસ્તો દેખાડશે એવી આશા આપણે રાખીએ.

ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર વાંચી તેનાં ઉદાહરણ લોકની દૃષ્ટિ આગળ રહે એ હેતુથી આ નાનું સરખું પુસ્તક લખ્યું છે.

હાલ કેટલાક એમ કહે છે કે, સાવિત્રીની કથા પુરાણમાંની હોવાથી તેમાં અસંભવિત વાત ધણી છે, અને તેથી તે અનુકરણ કરવા જોગ નથી. આ વિષે અમારું કહેવું એટલુંજ છે કે,

મનુષ્યના આચાર, વિચાર, ભાષા, સંકેત વિગેરેમાં કાળાંતરને લીધે ઘણો ભેદ પડે છે. એ કારણને લીધે કોઈ વાત વર્તમાન-કાળના અનુભવ પરથી અસંભવિત લાગે ત્યારે તેનો સારાસાર વિચાર કરી જે નિઃસંશય ખરો માર્ગ તેનો ત્યાગ નહિ કરવો, એજ સુઘ માણસનું કર્તવ્ય છે.

આ કથામાં કેટલીક વાત ચમત્કારી લાગે તો પણ સર્વને માન્ય કરવું પડશે કે, સાવિત્રી નામે એક સુશીલ, રૂપવાન, વિદ્વાન રાજકન્યા હતી. તેણીને પિતાએ સ્વયંવર કરવા કહ્યું. સ્ત્રીઓનો સામાન્ય સ્વભાવ ઐશ્વર્ય (સંસાર સુખ તથા દુનિઆઈ મ્હોટાઈ) પર લક્ષ દેવાનો છે તેમ નહિ કરતાં તેણી માત્ર ગુણ પર લક્ષ રાખી પતિને વરી. પોતાના આચરણે કરીને સાસુ, સસરા, અને પતિને સંતુષ્ટ કરીને પતિ પર આવેલા મહાસંકટનો ખુદ્ધિ કૌશલ્યથી પરિહાર કરીને ઉભય કુળ સુખી કીધાં. તેજ પ્રમાણે તેણીનું ચરિત્ર હાલ વાંચનારને સદાચરણમાં પ્રવૃત્ત કરે!

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મને રા. રા. તુકારામ જીવજી, નિર્ણય સાગર પ્રેસનાં મેનેજરના બનાવેલા મરાઠી સાવિત્રી ચરિત્ર-માંથી કિમતી મદદ મળી છે. તે માટે હું તેમનો આભારી છું.

ડાયાબાઈ નગીનદાસ.

સાવિત્રી ચરિત્ર.

પાંડવ વનવાસ ભોગવતા હતા ત્યારે એક સમયે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર માર્કંડેય ઋષિ પ્રત્યે બોલ્યા :— હે ઋષિ શ્રેષ્ઠ, મારી તથા ભાઈઓની આ હાલત છે. રાજ્ય ગયું તેથી મને આટલું બોટું લાગતું નથી, પણ આ દ્રૌપદીની આવી અવસ્થા જોઈને મને ઘણું દુઃખ થાય છે. જીગટામાં દુષ્ટોએ અમારો છળ કીધો, પણ એ સતીએ અમને તે સંકટમાંથી તાર્યા. વનમાં આવ્યા પછી પણ જયદ્રથે બળાત્કારે તેણીનું હરણ કીધું. આ દ્રૌપદી સરખી પતિવ્રતા, ને તેને બારે દુર્દશા વેઠવી પડેલી એવી કાંઈ સ્ત્રી તમે આગળ જોઈ છે કે તેને વિષે સાંભળ્યું છે શું ?

આ પ્રમાણે ધર્મરાજનું બાષણ સાંભળી માર્કંડેય ઋષિ બોલ્યા હે રાજ, કુળવાન સ્ત્રીઓનું મહાત્મ્ય સાંભળ. રાજકન્યા સાવિત્રીનું ચરિત્ર હું તને કહી સંભળાવું.

મદ્રદેશમાં મોટા ધાર્મિક, બ્રહ્મનિષ્ઠ, ઉદાર, સત્યવાદિ, જીતેન્દ્રિય, યશ કરનાર એવા અશ્વપતિ નામે રાજા હતા. મોટી ઉંમર થઈ

ને પેટ કંઈ સંતાન નહિ, તેથી તેમને દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. સંતાન થાય માટે નિયમિત વખતે મિતાહાર, બ્રહ્મચર્ય, ઇન્દ્રિય-પાણું આદિ કઠણુ નિયમ ધારણ કરીને ઇશ્વરની આરાધના કરવા લાગ્યા. દરરોજ સાવિત્રીમંત્ર બોલી લક્ષ હોમ કરી સાયંકાળે માફકસર ભોજન કરતા. આ પ્રમાણે અરાઢ વર્ષ તપશ્ચર્યા કરી એટલે દેવી સાવિત્રી તેને પ્રસન્ન થઈ. ઉત્તમ રૂપ ધારણ કરી તે હોમમાંથી નિકળી રાજા આગળ પ્રગટ થઈ, અને ઘણા હર્ષ-ભેર રાજા પ્રત્યે બોલી; હે રાજા, તારા શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય, ઈન્દ્રિય-નિગ્રહ, નિયમ, સર્વાત્મ ભાવયુક્ત ભક્તિ, એ બધાથી હું સંતુષ્ટ થઈ. તને ગમે તેવું વરદાન માગ, જેને યોગે અધર્મ થાય એવું માત્ર માગીશ નહિ.

સાવિત્રીનું ભાષણ સાંભળી અશ્વપતિ રાજા બોલ્યા હે દેવી, મને પ્રજા થાય તે માટે ધર્મ બુદ્ધિથી મેં તારું પૂજન કરીધું. જો તું પ્રસન્ન થઈ હોય તો કુળને શણગારરૂપ થાય એવા પુષ્કળ દીકરા મને હોય એ વર માગું છું. બ્રાહ્મણો મને કહે છે કે, ધર્મ-સાધનને યોગે સંતતિ આવી મળે છે.

સાવિત્રી બોલી રાજા, તારો અભિપ્રાય જાણી મેં પ્રથમજ બ્રહ્મદેવ આગળ આ વાત કાઢી હતી, તેની કૃપાથી તને એક

ઉત્તમ કન્યા થશે. હવે બીજું કંઈ બોલીશ નહિ, હું સંતુષ્ટ થઈને તને બ્રહ્મદેવની આરા મુજબ આ કહું છું.

આ પ્રમાણે સાવિત્રીનું ભાષણ સાંભળી રાજા સાવિત્રી પ્રત્યે બોલ્યા, તમારી કૃપાથી આ વર મને જલદી સફળ થાય. આમ રાજા બોલતા હતા તેવામાં સાવિત્રી ગુપ્ત થઈ. પછી રાજા પણ પોતાના નગરમાં ગયા ને ધર્મપૂર્વક પ્રજાનું પાળણ કરવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસ વહી ગયા પછી રાણીને ગર્ભ રહ્યો, ને પૂરે મહિને પ્રસવ થયો ત્યારે એક ઘણી રૂપવાન કન્યા જન્મી, રાજાએ તેના જાત કર્મોદિક સંસ્કાર કીધા. સાવિત્રી મંત્રના હવને કરી સંતુષ્ટ થયેલી સાવિત્રી દેવીએ આ કન્યા આપી માટે રાજાએ અને બ્રાહ્મણે કન્યાનું નામ સાવિત્રીજ પાડ્યું, સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજ દેખાતી તે કન્યા દિવસાનુદિવસ મોટી થતાં કંઈ કાળે પરણવા યોગ્ય થઈ. તેણીનું ઉત્તમ રૂપ જોઈ લોકને લાગતું કે આ તો કોઈ દેવકન્યાજ પૃથ્વી પર આવી છે. કન્યાના રૂપ આગળ સર્વ કોઈ અંજાઈ જતાં, તેથી તેને પરણવાને કોઈ પણ આગળ પડી માગું કરી શકતા નહિ. એક દિવસ અપવાસી રહીને ચંદ્ર છતાં સ્નાન કરી સાવિત્રીએ દેવની આરાધના કીધી, પછી અગ્નિમાં યથાવિધી હોમ કરી બ્રાહ્મણની પૂજા કીધી તેનો આશીર્વાદ લીધો,

પછી બાકી રહેલા પૂજાસાહિત્ય લઈ પિતા કને જઈ તેમને પગે પડી, તેમની પૂજા કરી હાથ જોડી પાસે ઉભી રહી.

સાક્ષાત્ દેવી સરખું તેનું રૂપ અને તરૂણ અવસ્થા જોતાં તેમજ તેને વરવાને કોઈ માયું કરતું નથી એ મનમાં આવતાં રાજાને ઘણુંજ દુઃખ લાગ્યું. તે તેણીને કહેવા લાગ્યા, દીકરી, તું પરણવા જોગ થઈ છે, પણ મારા આગળ આવી કોઈ તારું માયું કરતું નથી. આપણને ગુણે કરીને યોગ્ય એવો સ્વામી તુંજ શોધી કાઢ, જે તને યોગ્ય વર લાગે તે મને સંભળાવ, એટલે વિચાર કરીને હું તને તેને દર્શા. આત્મણુ ધર્મશાસ્ત્રાર્થ કહે છે તે હું તને બોલી બતાવું છું, સાંભળ. છોકરી વરવા યોગ્ય થઈ છતાં જે પિતા તેનું લગ્ન કરે નહિ તે નિંદાય છે. લગ્ન કરીને જે પતિ સ્ત્રી સમિપ રહેતો નથી તે નિંદવા જોગ છે. પિતા મરણ પામ્યા પછી જે પુત્ર માનું પાળણુ કરતો નથી તે પુત્ર નિંદ્ય છે. આ મારું બોલવું લક્ષમાં રાખી ભરતારની શોધમાં તું જલદી જા, દેવ મારી નિંદા ન કરે એવું તું કર.

આ પ્રમાણે છોકરીને કહીને વૃદ્ધ પ્રધાનને આજ્ઞા આપી કે તમે એની સાથે સૈન્ય લઈ પરવરો. સાવિત્રી પિતાનું બાપણુ સાંભળી તેમના ચરણમાં નમસ્કાર કરી લાગલીજ વર શોધવા

જવાને નિકળી પડી. સોનાના રથમાં બેસી સાથે વૃદ્ધ પ્રધાન રાખી જે ઠેકાણે મોટા મોટા રાજપિં તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યાં તે ગઇ. ત્યાં બહુ કીર્તિમાન પૂજ્ય અને વૃદ્ધ રાજાઓ હતા તેમની મુલાકાત લેતાં અનેક ઠેકાણે ફરી, તેમજ ધણીએક તીર્થને સ્થળે જઇ તેણે પુણ્ય દાનધર્મ કીધાં.

પછી એક સમયે નારદ ઋષિ અશ્વપતિ રાજાને મળવા આવ્યા. મળ્યા, બેટ્યા, ને બન્ને વાતચિત કરતા હતા એટલામાં સાવિત્રી સધળા તીર્થ ને આશ્રમમાં ફરી પાછી આવી. તેણે પિતાના તથા નારદ ઋષિના ચરણમાં માથું મૂકી નમસ્કાર કર્યો. સાવિત્રીને જોઇ નારદ ઋષિ કહેવા લાગ્યા, હે રાજાનું આ તારી કન્યા ક્યાંથી આવી? અને એ વરવા યોગ્ય થઇ છતાં એનું લગ્ન કેમ કરતા નથી?

એ સાંભળી અશ્વપતિ રાજા બોલ્યા,—મહારાજ, એ કામ માટેજ મેં એને મોકલી હતી, હમણાંજ તે આવી છે, તે કયા ધણીને વરી તે સાંભળીએ. પછી પિતા સાવિત્રી પ્રત્યે બોલ્યા, હવે અથઘતિ સધળા સમાચાર તું કહે. ત્યારે તે બોલી, શાસ્ત્ર દેશના દુમત્સેન નામે રાજા હતા, પાછળથી તે આંધળા થયા, તેનો દીકરો નાનો હતો. આવો સમય જોઇ પહેલાનો શત્રુ જે

થડમાં હતો તેણે તેમનું રાજ્ય હરણ કીધું. ત્યારે દુમત્સેન દીકરાને અને સ્ત્રીને સાથે લઇ વનમાં ગયા ને તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. તેમનો દીકરો નગરમાં જન્મેલો છે ને હાલ તપોવનમાં રહે છે, તેનું નામ સત્યવાન, તે મને વરવા યોગ્ય છે એમ મેં મનમાં ઠરાવ્યું છે.

એ સાંભળી નારદ ઋષિ ખોલ્યા, અરેરે! સાવિત્રીએ ગુણવાન એવા સત્યવાનને અજ્ઞાણતાં પતિ માન્યો એ બહુ ખોટું કીધું. એના માતપિતા સત્ય બાપણ કરનારા હતા તેથી એનું સત્યવાન નામ પડ્યું. તેને નાનપણથી ઘોડાની રમત બહુ ગમતી; મટોડીના ઘોડા કરતો ને ઘોડાના ચિત્ર કાઢતો તેથી એને ચિત્રાશ્વ પણ કહે છે.

અશ્વપતિ—તે સત્યવાન રાજપુત્ર હાલ તેજસ્વી બુદ્ધિમાન, ક્ષમાશીલ, શૂરો, માતપિતા પર પ્રીતિ કરનાર છે શું?

નારદ—તે સૂર્ય સરખો તેજસ્વી, બૃહસ્પતિ સરખો બુદ્ધિમાન, ઈંદ્ર સરખો શૂરો ને પૃથ્વી સરખો ક્ષમાશીલ રાજપુત્ર છે.

અશ્વપતિ—તે સત્યવાન, દાતા, બ્રાહ્મણનો સત્કાર કરનારો, રૂપવાન, ઉદાર, ને મનને આનંદ ઉપજાવનાર છે શું?

નારદ—સંકૃતિ રાજના પુત્ર રંતીદેવ સરખો મોટા દાન આપવામાં શૂરો, ઉશીનર રાંજનો પુત્ર જે શીશ્વી, તેના સરખો

અહ્નિનિષ્ઠ ને સત્યવાદી છે. તે યયાતિ જેવો ઉદાર, ચંદ્ર સંરખો, સુંદર અને અશ્વનીકુમાર જેવો રૂપવાન છે. તે જીર્ણદ્રિય, કૃપાળુ, શૂરો, પ્રમાણિક, સ્નેહથી વર્તનારો, કજીઓ નહિ કરનાર, નમ્ર, તેજસ્વી તથા હમેશાં સરળ રીતે વર્તનાર છે. તેનાં આચરણુ સર્વકાળ એક સરખાં છે; એમ તપ કરતાં વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલા સજ્જનો બોલે છે.

અશ્વપતિ—મહારાજ! આપે તેના ગુણુ મને કહી બતાવ્યા, તેમજ તેનામાં જે કંઈ દોષ હશે તે મને કહો.

નારદ—સર્વ ગુણુને પાછળ નાખનારો એક દોષ તેનામાં છે, તે દોષ કોઈ પણ ઉપાયે મટે એમ નથી. તે મોટો દોષ આ છે કે આજથી એક વર્ષનું તેનું આયુષ્ય છે, તે પુરૂં થશે એટલે તેનો દેહ પડશે.

આ સાંભળી અશ્વપતિ રાજ સાવિત્રી પ્રત્યે બોલ્યા—છોકરી, જા, બીજો પતિ વર. નારદજી કહે છે કે બધા ગુણુને પાછળ નાંખનારો તેનામાં એક દોષ છે, તે દોષ એ છે કે તે અસ્પાયુષિ છે, એક વરસે તે મરશે.

સાવિત્રી—કોઈ પણ પદાર્થનો એટલે પૂર્ણ વસ્તુનો તુકડો એક વાર પડ્યા એટલે તે પૂર્વવત આખી થવાની નહિ. તેમજ કન્યાનું દાન એક વાર થયું એટલે તે પૂર્ણ થયું.

માણસ કોઈને એક વાર એક વસ્તુ આપીશ એમ બોલ્યો એટલે તે આપવીજ પડે. આ તથુ વાત એકજ વાર બને. તે દીર્ઘાયુષિ હોય કે અત્યાયુષિ હોય, સારા ગુણવાળો હોય કે દુર્ગુણી હોય, પણ હું તેને એક વાર વરી છું, હવે બીજાને વરનાર નથી.

માણસ પહેલાં મનથી નક્કી કરે છે, પછી વાચાથી બોલે છે અને કામ કરે છે. એટલા માટે મેં એક વાર મનમાં ઠરાવ કીધો તેજ મને પ્રમાણ છે.

નારદ—રાજા, તારી દીકરીનો નિશ્ચય પાકો છે, આ ધર્માચરણથી તે કદીએ ફેરવાશે નહિ. સત્યવાનમાં જે ગુણો છે તે બીજા પુરૂષમાં મળવાના નહિ; આ કારણને લીધે તેનેજ દીકરી દેવી એ મને ઠીક લાગે છે.

અશ્વપતિ—આપ મારા ગુરૂ છો, તેણીનો નિશ્ચય ફેરવવો યોગ્ય નથી એવો આપનો મત છે, તો હું આપના કહેવા પ્રમાણે કરું છું.

નારદ—રાજા, વિવાહ થાય ને સાવિત્રીનું કલ્યાણ થાય! હવે હું જાઉં છું. તમ સર્વનું કલ્યાણ થાઓ, એવું બોલી નારદ સ્વર્ગમાં ગયા. રાજાએ પણ છોકરીના લગ્નની ઉત્તમ પ્રકારે

તૈયારી કીધી. મોટમોટા વિદ્વાન બ્રાહ્મણને જોડે લઘ કન્યા સહિત પગે ચાલતાં જ્યાં ઘુમત્સેન રાજા હતા તે તપોવનમાં ગયા. ત્યાં શાસ્ત્રવ્રક્ષ નીચે દર્બાસન પર બેઠેલા તે આંધળા રાજા તેની નજરે પડ્યા. તેની પાસે જઈ નમસ્કાર કરી અશ્વપતિ રાજાએ પોતાનું નામ વગેરે કહ્યું. ત્યારે ઘુમત્સેને પણ તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરીને તેમનું આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

અશ્વપતિ રાજા બોલ્યા, મહારાજ, આ મારી કન્યા ; એનું નામ સાવિત્રી, એ ધણી સુસ્વરૂપ છે, એને શાસ્ત્રપૂર્વક તમારી કુળવધૂ કરી લો એવી મારી વિનંતી છે.

ઘુમત્સેન—અમે રાજ્યબ્રષ્ટ થયા છીએ, વનમાં તપશ્ચર્યા કરીએ છીએ. તમારી દીકરી વનવાસના દુઃખમાં કેમ રહેશે ?

અશ્વપતિ—સુખદુઃખ અનિત્ય છે એ હું અને મારી દીકરી જાણીએ છીએ, અમને એ કહેવું પડે એમ નથી. હું નિશ્ચય કરીને તમારી પાસે આવ્યો છું. હું સ્નેહપૂર્વક તમારી પ્રાર્થના કરું છું તો મને તમે નિરાશ નહિ કરશો. પ્રેમથી પાસે આવેલાનો ત્યાગ કરવો તમને ન ધટે. તમે મારે યોગ્ય વહેવાદ છો, હું પણ તમારે યોગ્ય વહેવાદ છું, એ માટે મારી કન્યા સત્યવાનને વરી તમારી કુળવધૂ થાય.

આ પ્રમાણે અશ્વપતિ રાજનું બાપણ સાંભળી ધુમત્સેન રાજા
 બોલ્યા, તમારી સાથે સંબંધ જોડવો એવું પહેલાં મારા મનમાં
 હતું, પણ રાજ્યભ્રષ્ટ થયાથી એ વિચાર છોડવો પડ્યો. મારી
 પહેલાંની ઇચ્છા આજજ સફળ થઇ, આપ આવી એ ધણું
 ઉત્તમ થયું. આમ બોલ્યા પછી જુદા જુદા આશ્રમમાંથી સર્વ
 બ્રાહ્મણને બોલાવી બન્ને રાજાએ વર તથા કન્યાનું શાસ્ત્રવિધિએ
 લગ્ન કરીધું. અશ્વપતિ રાજાએ કન્યાને અલંકાર ભૂષણ વગેરે
 પુષ્કળ સાસરવાસો આપ્યો ને આનંદથી પોતાને ઘેર ગયા.
 આવી સર્વગુણ સંપન્ન બાર્યા મળવાને લીધે સત્યવાનને ધણો
 આનંદ થયો; મનમાં ઇચ્છેલો વર મળવાથી સાવિત્રી પણ
 આનંદિત થઇ. પિતા ઘેર ગયા પછી અલંકાર ભૂષણ એક
 ઠેકાણે મૂકી સાવિત્રીએ વફકલ પહેર્યાં. સેવા, સદ્ગુણ, નમ્રતા
 ઈન્દ્રિયનિગ્રહ ઇત્યાદિ ગુણે કરી તેણે સર્વને સંતોષ પમાડ્યો.
 તે રોજ સાસુસસરાની સેવા કરી તેમની સાથે નમ્રતાથી વર્તી
 તેમને સંતુષ્ટ કરતી, તેમજ પતિ સાથે પ્રેમથી વર્તીને તેને સુખી
 કરતી. આ પ્રમાણે તે આશ્રમમાં સર્વ માણસ સાથે ધણા
 દિવસ સુખમાં રહી, તો પણ નારદમુનિનું બાપણ સંભારી
 સાવિત્રી હંમેશા મનમાં ઝુપી કરતી.

બહુ દિવસ વિત્યા પછી સત્યવાનનું આયુષ્ય પૂરું થવાનો વખત આવી પહોંચ્યો. સાવિત્રી એક પછી એક દહાડા ગણતી હતી. આજથી ચોથે દિવસે મારા ધણીનું મોત થશે, એમ જાણીને તેણીએ ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસવ્રત આરંભ્યું. સાવિત્રી ઉપવાસવ્રત કરે છે એ સાંભળી ધ્રુમત્સેન રાજાને ધણું દુઃખ લાગ્યું. તે તેણીની પાસે જઈ તેણીને સમજાવી કહેવા લાગ્યા, હે રાજકન્યા, તે આ ધણા કઠણ વ્રતનો આરંભ કરીએ છે, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવો ધણું કઠણ છે. એ સાંભળી સાવિત્રી ખેલી મહારાજ, આપ ચિંતા ન કરો, હું વ્રત પૂરું કરીશ. મેં તે ઉદ્યોગથી આરંભ્યું છે, સર્વ કાર્યનું કારણ ઉદ્યોગજ છે.

એના ઉત્તરમાં ધ્રુમત્સેન રાજા ખોલ્યા, તું વ્રત ભંગ કર એવું મારાથી ખોત્તાય નહિ. તું વ્રત કર એ કહેવું અમને યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે કહી ધ્રુમત્સેન રાજા મુગા રહ્યા. સાવિત્રી ઉપવાસને લીધે સૂકાઈને કાંઈ જેવી થઈ ગઈ. કાલે પતિનો મરણનો દિવસ એ મનમાં આવવાથી તે આખી રાત દુઃખે ટળવળતી હતી. બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં વ્રત સંબંધી હોમ હવન કરી સર્વ બ્રાહ્મણ તથા સાસુ સસરાને પગે લાગી. ત્યારે સાએ “સોભાગ્યવતી રહે” એવો આશીર્વાદ આપ્યો; તે વખતે

તથાસ્તુ બોલીને તે નારદ ઋષિના બાપણું ચિંતવન કરતી સ્તબ્ધ થઈ રહી. પછી સાસુ સસરા એકાંતમાં પ્રેમ લાવી તેને કહેવા મંડ્યા, તારી યોજના પ્રમાણે વ્રત સમાપ્ત થયું, હવે પારણા કરવાનો વખત થયો છે. એ સાંભળી સાવિત્રી બોલી, સૂર્યાસ્ત થતાં ભોજન કરવું એવો મારો સંકલ્પ છે.

આ પ્રમાણે સાવિત્રી ભોજન વિષે બોલે છે એટલામાં સત્યવાન ખાંધ પર કુહાડી નાંખી રાતમાં ચાલવા નિકળ્યો. ત્યારે સાવિત્રી કહે છે, “એકલા જશો નહિ, હું તમારી સાથે આવું છું, તમારાથી વેગળા રહેવું મને ગોઠતું નથી.”

સત્યવાન—તું કદી રાતમાં ગઈ નથી, રસ્તો પણ બહુ ખરાબ છે. તું ઉપવાસ કરવાથી કમળેર થઈ ગઈ છે. તારે પગે ચલાશે કેમ?

સાવિત્રી—હું ઉપવાસી રહેવાથી થાકી ગઈ નથી. ચાલવાનો શ્રમ મને લાગવાનો નથી. મને આવવાની હાંસ છે, તો તમે ના પાડશો નહિ.

સત્યવાન—તારી આવવાની મરજી છે તો તું કહે છે તે મેં સાંભળ્યું, પણ મને ઠપકો ન આવે તે માટે વડીલોને પૂછી જો.

એ સાંભળી તેણી સાસુ સસરા આગળ હાથ જોડી બોલી :—
 ધણી અરણ્યમાં ફળ લાવવા જાય છે, જે તમે અનુમોદન
 આપો તો તેની સાથે જવાની મને ઇચ્છા છે. આજ મને એમ
 ભાસે છે કે મારે તેનાથી દૂર ન રહેવું. ખીજી વાત તો વેગળી
 રહી પણ વડીલ અને અગ્નિની સેવા અર્થે તે જાય છે તેમાં
 તેમને જતાં વારવા એ મારાથી બોલાય નહિ. અહીં આવ્યાને
 મને એક વર્ષ પૂરું થયું, આજ સુધી વનશોભા નિરખવાને
 આશ્રમની બહાર હું ગઇ નથી. સાવિત્રીનું ભાવણ સાંભળી
 ધુમત્સેન બોલ્યા, આપણી વહુ થયા પછી એણે કદી કંઇ
 માગ્યું હોય એવું મને યાદ નથી, એ માટે આજ એનો મનોરથ
 પૂર્ણ કરવો જોઇએ. આમ પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે બોલી તે સાવિત્રીને
 કહેવા લાગ્યા દીકરી, સાવધપણે (જગૃતિ રાખીને) જ, માર્ગમાં
 સત્યવાનથી દૂર રહીશ નહિ.

સાસુ સસરાની આજ્ઞા મળી એટલે પતિ સાથે તે ઉમંગભર
 ગઇ, માત્ર મનમાં તેને ધણું દુઃખ થતું હતું. તેણીએ મોર
 વગેરે અનેક પક્ષીસમુદાય જેમાં આવી રહ્યા છે એવા અરણ્યમાં
 નાના પ્રકારની વનશોભાના દેખાવ દીઠા. ત્યાં સત્યવાન તેને
 પાણીથી ભરપૂર વહેતી નદી, મોટાં મોટાં ઝાડ જે પર જીમખે
 જીમખા ફૂલ આવી રહ્યાં હતાં, તે દેખાડતો હતો.

તેણી પતિની પાછળ ચાલતી હતી ત્યારે તેના મોતની ઘડી પાસે ને પાસે આવે છે, એ મનમાં જાણીને તેણીનું હૃદય ફાટી જતું હતું. બન્નેએ ફળ વીણી એકઠાં કરી ટોપલી ભરી, પછી સત્યવાન કાષ્ટ તોડવા લાગ્યો. લાકડાં કાપતાં તેને શરીરે ઝાળા છૂટ્યા, ને શ્રમને લીધે કપાળ દુખવા લાગ્યું. ત્યારે તે સાવિત્રી પ્રત્યે બોલ્યો :—મારું અંગ દુખે છે, છાતીમાં બળતરા બળે છે, મને આજ સાંઈ લાગતું નથી. હું સૂઈ જઈશ, મારાથી ઉભું રહેવાતું નથી.

આ સાંભળી સાવિત્રી નીચે બેઠી ને પોતાની જોગ પર માથું મૂકી સૂઈ જવા પતિને કહ્યું. સાવિત્રી હવે નારદનાં વચન મનમાં લાવી તે ક્ષણ (મોત) ની વાટ જોતી રહી. એવામાં તારાં વસ્ત્ર પહેરેલા, મુગટ ધારણ કરેલા, સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, જેના ડોળા લાલ છે એવા અને હાથમાં પાશ ઝાલેલા એક બચંકર પુરૂષ સત્યવાન પાસે આવીને તેને નીરખીને જોયા કરતાં તેણીની નજરે પડ્યા. તેમને જોતાંજ તેણીનું હૃદય ધડક્યું, પછી હળવે પતિનું મસ્તક નીચે મૂકી ઉભી થઈ અને હાથ જોડી બીતી બીતી બોલવા લાગી :—

સાવિત્રી—આપ દેવ છો એમ મને લાગે છે; આ શરીર

મનુષ્યનું નથી. આપ કોણ છો? અહીં શા કારણે આવ્યા છો તે મને કહો.

યમ—સાવિત્રી, તું પતિવ્રતા ને તપસ્વી છે, તેથી હું તારી સાથે ખોલું છું; હું યમ છું તે તું જાણ. આ તારો પતિ રાજપુત્ર સત્યવાન તેનું આયુષ્ય પુરૂં થયું; તેને બાંધીને લઇ જવા હું આવ્યો છું.

સાવિત્રી—મહારાજ, મનુષ્યને લઇ જવા આપના દૂત આવે છે એમ લોક કહે છે. આજ આપ પોતે લઇ જવાને કેમ પધાર્યા?

એ સાંભળી યમ ખોલ્યા, આ ધાર્મિક, રૂપવાન ને ગુણસાગર છે. દૂત આવીને એને લઇ જાય એ યોગ્ય નથી માટે હું પોતે આવ્યો. એમ ખોલી યમે સત્યવાનના શરીર પર પાશ નાંખી અંગુઠા જેવડોજ એક પુરૂષ બાંધીને બહાર કાઢ્યો. ત્યારે પ્રાણ ગયાને લીધે સત્યવાનનું મુઠું શીકું પડી નહાડું દેખાવા લાગ્યું. યમ તેને લઇને દક્ષિણ દિશાએ ચાલ્યા. પતિવ્રતા સાવિત્રી પણ ધણી દુઃખી થઇને યમ પાછળ ચાલી ત્યારે યમ ખોલ્યા :—

સાવિત્રી પાછી વળ, એની ક્રિયા કર, તેં ભર્તારનું રૂણ ફેડ્યું; જેટલું આવવું જોઇએ તેટલું તું આવી છું.

સાવિત્રી—જ્યાં મારા ભતોરને કોઈ લામ જશે અથવા તો જ્યાં તે જશે ત્યાં મારે જવું એ મારો સનાતન ધર્મ છે. તપ, યુરભક્તિ, પતિ પરનો પ્રેમ, વ્રત, અને આપની કૃપાના પ્રભાવથી મને તેની પાછળ જવાનું સામર્થ્ય છે. તત્વજ્ઞાનને જાણનારા પંડિત એમ કહે છે કે મૈત્રી એટલે સખાભાવ, સાત પગલાં સાથે હીંડ્યાથી થાય છે. હું આપની સાથે આટલી દૂર આવી છું, તેને લીધે આપને મિત્ર સમજીને કંઈ કહું છું તે સાંભળશો.

જે જીતેદ્રિય નથી તે વનમાં રહીને ધર્માચરણ કરતા નથી. જે સંત છે તે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવાને લોકને ધર્મ શિખવે છે. ધર્મ એજ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે, તેટલા માટે અમે પરમેશ્વર પ્રાપ્તિને અર્થે સન્માન્ય એવા ગૃહસ્થાશ્રમધર્મમાં રહીએ છીએ તો અમારો ધર્મ આપ કૃપા કરીને ચાલવા દેશો.

યમ—સાવિત્રી, પાછી વળ; સ્વર, અક્ષર, વ્યંજનના જેમાં ઉત્તમ ઉચ્ચાર છે એવું તાર્કિક સયુક્તિક ભાષણ સાંભળી હું સંતુષ્ટ થયો છું. વરદાન માગ; સત્યવાનના આયુષ્ય શિવાય તારે જે જોઈએ તે બધું હું આપું.

સાવિત્રી—મારા આંધળા સસરા આશ્રમ બાંધી વનમાં રહે છે, તે પોતાના રાજ્યથી બદ થયા છે. આપની કૃપાથી તે દેખતા થાઓ, ને શક્તિવાન તથા સૂર્ય સરખા તેજસ્વી થાઓ!

યમ—સાવિત્રી, હું તને વરદાન આપું છું; તું બોલી તેમ થશે. હવે તું મારે ચાલતાં થાકી ગઇ હશે, પાછી વળ; શ્રમ શું કામ ઉઠાવે છે?

સાવિત્રી—પતિ પાસે છે તો મને શ્રમ હોયજ શ્યાંથી? જ્યાં મારા પતિ ત્યાં હું. જ્યાં પતિને તમે લઇ જશો ત્યાં હું આવીશ. દેવરાજ, વળી મારું ભાષણ સાંભળો! સાધુનો એક વાર સમાગમ થયો એટલે તેની મૈત્રી થાય છે એમ લોક કહે છે. સત્પુરુષનો સમાગમ વ્યર્થ જવાનો નહિ, એ માટે તેની પાસે ને પાસે રહેવું.

યમ—પડિતની પણ બુદ્ધિને હરાવે એવું તં જે ભાષણ કીધું, તે સાંભળી હે સાવિત્રી, હું સંતુષ્ટ થયો. સત્યવાનના આયુષ્ય શિવાય બીજો ગમે તે વર માગ.

સાવિત્રી—મારા સસરાનું રાજ્ય શત્રુએ હરણ કીધું છે, તે તેને ફરી મળો! તેને હાથે અધર્મ કદી થાય નહિ, એ બીજો વર માગું છું.

યમ—સાવિત્રી, તારા સસરાને ફરી રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે, તે સ્વધર્મ કદી છોડશે નહિ. તારી ઇચ્છા મેં પુરી કીધી, હવે પાછી વળ, શ્રમ નહિ કર.

સાવિત્રી—મહારાજ, આપ પ્રભને નિયમમાં રાખી તેમને સારે માર્ગે લાવો છે માટે લોક આપને યમ કહે છે, એ વિષે હું બોલું છું તે સાંભળો. કર્મ, મન ને વાણીથી પ્રાણીમાત્રનો દેશ ન કરવો, તેમના પર દયા રાખવી, યથાશક્તિ દાન આપવું એ સાધુ લોકોનો સર્વકાળ સત્ય એવો ધર્મ છે. જગત એવું છે કે મનુષ્ય ધર્માચરણમાં છેક દુર્બળ રહે છે, તે માટે જ સાધુ છે તે શરણે આવેલા શત્રુ પર પણ દયા કરે છે.

યમ—તરસ્યાને જળ મળવાથી જેવો આનંદ થાય છે તેવો આનંદ મને તારા ભાષણથી થાય છે. સત્યવાનના જીવ શિવાય બીજી કંઈ તારી ઇચ્છા હોય તે માગી લે.

સાવિત્રી—મારા પિતા રાજા છે, પણ તેમને સંતતિ નથી. તેમને સૌ ઔરસપુત્ર થાય એ ત્રીજો વર હું માગું છું.

યમ—તારા પિતાને ઉત્તમ સૌ પુત્ર થશે. તારી ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ, હવે તું પાછી વળ, બહુ દૂર આવી છે.

સાવિત્રી—પતિ પાસે છે એટલે મને દૂર લાગતું નથી, મારું મન તો એથીએ દૂર દોડે છે. આપ ચાલતાં ચાલતાંજ હું જો બોલું છું તે સાંભળો. વિવસ્વાન્ એટલે સૂર્ય; આપ તે સૂર્યના પુત્ર, માટે આપને લોક વૈવસ્વત કહે છે. આપના શાસન

(દંડ) ના યોગે લોક ધર્માચરણ કરે છે માટે આપને ધર્મશબ્દ કહે છે. સાધુ પર જોવો મનુષ્યનો વિશ્વાસ છે તેવો પોતા પર પણ નથી માટે સર્વ લોક સાધુની પ્રાર્થના કરે છે. મૈત્રી થાય તો લોક એકમેકનો વિશ્વાસ કરે છે, આ કારણને લીધે સાધુ પુરુષો પર લોકોનો અધિક વિશ્વાસ રહે છે.

યમ—સાવિત્રી, તેં જેવું ભાષણ કર્યું તેવું ભાષણ મેં કદી સાંભળ્યું નથી, તારા બોલ સાંભળી હું ધણો સંતુષ્ટ થયો. સત્યવાનને જીવતો કરવા શિવાય તારે જોઈએ તે ચોથો વર માગી લે અને પાછી વળ.

સાવિત્રી - મને સત્યવાનથી સો ઔરસપુત્ર થાય એ ચોથો વર હું માગું છું.

યમ—સાવિત્રી, તને પરાક્રમી એવા ઉત્તમ સો પુત્ર થશે. હવે તું થાકી છે, ઘણી દૂર આવી પાછી વળ.

સાવિત્રી—સાધુ હમેશા ધર્મથી વર્તે છે, સાધુને કોઈ પણ વાત અશક્ય નથી. સાધુ એકવાર બોલે છે તે કર્યા વગર રહેતા નથી, સાધુનો સમાગમ કદી નિષ્ફળ જવાનો નહિ, સાધુનો સમાગમ થયો તો કશાનો ભય રહેતો નથી. સાધુ સત્ય ધર્મથી આચરણ કરે છે તેથી સૂર્ય ઉગે છે, સાધુના તપના

યોગે પૃથ્વી સ્થિર રહે છે; ભૂત, ભવિષ્ય સર્વ સાધુને સ્વાધીન છે, સાધુની સંગત થઇ એટલે કદી નાશ આવવાનો નહિ. પરોપકાર કરવો એ સજ્જનનું કામ છે એ સમજી પ્રત્યુપકાર (બદલા) ની અપેક્ષા (ઇચ્છા) નહિ કરતાં સાધુ ખીજનું ભહું કરે છે. સત્પુરૂષનો પ્રસાદ કદી પણ વ્યર્થ જવાનો નહિ. તેનાથી સંપત્તિ ને કીર્તિનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, એ માટે સત્પુરૂષ એજ રક્ષણ કરનાર છે.

યમ--સાવિત્રી, જેમ જેમ તું ધર્મયુક્ત, હૃદયને આનંદદાયક, વ્યાકરણ શુદ્ધ, અર્થયુક્ત બાપણ કરે છે, તેમ તેમ તારા વિષે મારા મનમાં અધિક ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તારે ગમે તે ઉત્તમ ધર માગ.

સાવિત્રી--ખીજ વર મને આપ્યા તેમ 'આપે મને પુત્ર-પ્રાપ્તિનો વર આપ્યો છે તે સૌભાગ્ય શિવાય પૂર્ણ થનાર નથી, એ માટે સત્યવાન જીવતા થાય એ વર હું માગું છું, કારણ પતિ વગર હું મુઆ બરાબરજ છું. પતિનો વિયોગ હોય તો મને કોઇ પણ સુખની ઇચ્છા નથી; પતિ વિના મને સ્વર્ગની પણ ઇચ્છા નથી; પતિ વિના મને જગત્માં રહેવાની ઇચ્છા નથી. મને સૌ પુત્ર થશે એવો આપેજ વર આપ્યો છે, અને મારા

પતિને તો લઈ જાઓ છો. આપનું બાપણ સત્ય થાય માટે સત્યવાન જીવતો થાય એ વર હું માગું છું.

આ પ્રમાણેનું સાવિત્રીનું બાપણ સાંભળી યમે “તથાસ્તુ” કહી સત્યવાનને પાશમાંથી મુક્ત કીધો. પછી યમ સંતોષ-પૂર્વક બોલ્યા, હે કુળ દીપાવનારી સ્ત્રી, આ તારા પતિને મેં મુક્ત કીધો. એ નિરોગી રહેશે ને એના સર્વ મનોરથ પુરા થશે. તમને બન્નેને ૪૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થશે. પુષ્કળ યજ્ઞ કરી સત્યવાન જગતમાં કીર્તિવાન થશે, તેનાથી તને સો પુત્ર થશે. તે પણ કીર્તિવાન તથા પુત્રપૌત્રવાન થશે. તારા બાપને સો પુત્ર થશે તે પણ પુત્રપૌત્રવાન થશે; એ તારા બાપ દેવ સરખા શોભશે. આ પ્રમાણે બાપણ કરી યમ સાવિત્રીને પાછાં જવાનું કહી પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યા.

પતિને જીવતદાન દઈને યમ ગયા એટલે સાવિત્રી પણ બ્યાં પતિનું પ્રેતશરીર પડયું હતું ત્યાં આવી, અને ધણીનું માથું જમીન પરથી ઉંચકીને જંગ પર મૂકી બેઠી. એટલામાં સત્યવાન જાણે ઉધમાંથી જાગ્યો હોય એમ સાવધ થઈ તેણીને કહેવા લાગ્યો, હું લાંબો વખત ઉધ્યો તે મને જગાડ્યો કેમ નહિ? મને લઈ જનાર કાળપુરૂષ ક્યાં છે? ‘એ સાંભળી સાવિત્રી બોલી,

તમે મારી જંગ પર ધણી વાર સુધી ઉઘ્યા, તે કાળ પુરૂષ ગયા. તે પ્રજા પર અંકુશ ચલાવનાર યમ છે; તમે વિશ્રાંતિ લઇને જાગ્યા છો. જો તમને ઠીક લાગે તો હવે ચાલો, છેક રાત પડી ગઇ.

પછી સત્યવાન સાવધ થઇને ઉભો થયો, ને ચોતરફ નજર કરી સાવિત્રી પ્રત્યે બોલ્યો, હું તારી સાથે ફળ લઇ જવા આવ્યો, પછી લોકડાં કાપતાં માંડે માથું દુખવા લાગ્યું. માથાની વેદનાથી મારાથી ઉભા રહેવાય નહિ એવું થયું, ત્યારે હું તારી જંગ પર માથું મુકી ઉઘ્યો એટલું મને યાદ છે. પછી મને ઉધ આવી ત્યારે મને કાળકુટું બચંકર એવો એક પુરૂષ દેખાયો. તને આ વાતમાં કંઇ ખબર હોય તો કહે, મને સ્વપ્ન આવ્યું. અથવા તો મેં કંઇ દીડું તે ખરુંજ હતું.

એ સાંભળી સાવિત્રી બોલી, રાત ધણી વહી ગઇ છે, સવારે તમને બધું કહીશ. હવે ઉઠો, માખાપ કને ચાલ્યા જઇએ. સૂર્ય તો ક્યારનોએ અસ્ત પામ્યો. રાત બહુ જાય છે. નિશાચર બચંકર શબ્દ કરતાં કરતાં ફરવા લાગ્યા છે. વનપથ રાતમાં ફરે છે તેના અવાજથી મને બચ લાગે છે. સાવિત્રીનું બોલવું સાંભળી સત્યવાને કહ્યું, આ રાત બહુ બચંકર છે, ધોર.

અંધારૂં થઇ રહ્યું છે. તને રસ્તો ખબર નથી તેથી તારાથી ચલાવાનું નથી.

સાવિત્રી—આજ આ વનમાં એક સુકાઇ ગએલું ઝાડ બળે છે, પવન છુટ્યો છે, એટલે તેના બળતાને લીધે કોઇ કોઇ ઠેકાણે ઉભસ પડે છે, ત્યાંથી વસ્તેવ લાવી હું તાપણું કરીશ. લાકડાં તો આપણી પાસે છેજ, જવાનું મન નહિ હોય તો આજની રાત અહીં રહીએ. તમને ઠીક લાગતું નથી એમ દેખાય છે, ઘાડા અધકારમાં જંગલમાંનો રસ્તો પણ દેખાવાનો નથી, પહો ફાટાંજ. વહેલાં નિકળી પડીશું, તમને રૂએ તેમ કરીએ.

સત્યવાન —માથાનો દુખાવો ગયો, હાથપગમાં શક્તિ આવી એમ લાગે છે. તું કૃપા કરી ચાલશે તો માઆપને જલદી મળાશે. આજ પર્યંત હું આવી કવેળાએ આશ્રમ બહાર ગયો નથી. સાંજ પડી નહિ હોય, ત્યારથીજ મા મને બહાર જવા દેતી નહિ. દહાડે પણ હું બહાર જાઉં એટલે માઆપ ફિકર કરવા માંડે. પિતાજી લોકને સાથે લઇ મને શોધવા નિકળી પડે. આટલી વાર ક્યાં ગયો હતો? એવું કહી માતપિતા ઘણી વાર મારા પર ગુસ્સે બરાયાં છે. આજ મારે લીધે તેમની શી અવસ્થા થઇ હશે તેની મને ફિકર થાય છે. હું જલદી તેમને

મળું નહિ તો તેમને ધણું દુઃખ થશે. આગળ ધણી વાર બન્ને જણ રાત્રે દુઃખના માર્યા રડતાં ને પ્રેમથી મને કહેતાં કે દીકરા, તારા શિવાય એક ધડી બર પણ અમારાથી જીવાય નહિ, ખરેખર તું છે ત્યાં સુધીજ અમે જીવતા છીએ. અમે બન્ને આંધળા, તું અમારી આંખ છે. તું છે તો અમારો વંશ ચાલશે. તુંજ અમને પીંડ મુકશે. તારે લીધેજ અમારા કુળની કીર્તિ છે. મારા માઆપ વદ્ધ છે, હું તેમનો ટેકો છું. આજ રાત્રે જો હું તેમને ન મળ્યો તો તેમની શી અવસ્થા થશે? ઉઘે મારો બહુ બગાડ કીધો. ઉંઘ આવી ગઇ તેથી આજ માતપિતા સંકટમાં પડ્યાં, હું પણ સંકટમાં પડ્યો. માઆપ વગર તો હું પણ પ્રાણ રાખવાનો નહિ. પિતાજી ફિક્કર કરતાં કરતાં દરેકને મારા વિષે પુછતા હશે. મને પોતાને માટે ચિંતા નથી, પણ માઆપની ખાતર મને માહું લાગે છે. મારે લીધે આજ તેમને ભારે દુઃખ થશે. તે જીવતાં હશે તો હું જીવતો રહીશ. તેમનું પાળણુપોષણ કરવું એ માફ કર્તવ્ય છે એવું બોલી પિતૃભક્ત સત્યવાન હાથ ઉઘો લઇ જઇ કુસકે કુસકાં બરી મોટેથી રડવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે પાત દુઃખિત થએલા જોઇ સાવિત્રી તેની આંખો લૂછી બોલી:—જો મેં કંઇ તપ્પે કીધું હોય, દાન આપ્યું હોય,

હવન કીધો હોય તો તે પુણ્યે કરી મારાં સાસુ સસરા ને પતિ આજ સુખી રહો. મને સાંભરતું નથી કે હું મશ્કરીમાં પણ અસત્ય બોલી હોઉં. તે પુણ્યે કરી સાસુ સસરા સુખી રહો.

સત્યવાન—પ્રિયા, માતપિતાને જલદી મળાય એવી મારી ઇચ્છા છે. ચાલ, મોડું ન કર. હું સોગંદપૂર્વક કહું છું કે જે કંઈ માડું સાંભળીશ તો હું જીવતો રહેવાનો નથી. જે તારી ખુદ્ધિ ધાર્મિક હોય, જે હું જીવતો રહું એવું તને લાગતું હોય, હું કહું છું તેમ તારે કરવું હોય, તો હમણાંજ આશ્રમે જઈએ.

ધણીનું બોલવું સાંભળી સાવિત્રી પોતાના ચોટલાનો અંબોડો ખાંધી ઉભી થઈ. તેણે હાથનો ટેકો આપીને ધણીને ઉઠાડ્યો. સત્યવાને ઉભા થઈને શરીર પરથી ધૂળ ખંખેરી ફળની ટોપલી તરફ જેવા માંડ્યું. ફળ અહીં રહેવા દઉં, સવારે આવીને લઈ જઈશ. કુહાડીનો તમને રોજ ખપ પડે છે તે હું લઉં છું એમ બોલી સાવિત્રીએ ફળની ટોપલી ઝાડ પર ટાંગી મુકી. કુહાડી લીધી ને પતિનો હાથ પોતાની ખાંધ પર મુકી જમણે હાથે તેને ખાઝીને (જમણો હાથ સત્યવાનની પીઠ પર આડો નાંખી) તે ધીમે ધીમે ચાલવા લાગી. ત્યારે સત્યવાન બોલ્યો, હે પ્રિયા, ખીતી નહિ, વારંવાર માંડું અહીં આવવાનું થાય છે તેથી મને વાટ

જાણીતી છે. જાડમાંથી ચંદ્રનું અજવાળું પડે છે, તેને લીધે થોડું થોડું દેખાય પણ છે. જ્યાં ફળ એકઠાં કીધાં ત્યાંજ આવ્યા છીએ, કંઈ વિચાર નથી કરવો. જે રસ્તે આવ્યા તે રસ્તે ચાલ. હવે હું સાવધ થયો છું, મને ચાલવાની શક્તિ આવી. એમ થાય છે કે માળાપહવે ક્યારે મળે? આ પ્રમાણે બોલતાં તેઓ આશ્રમ તરફ ચાલ્યાં.

હવે આશ્રમ તરફ નજર કરીએ. અરણ્યમાં ઉપર વર્ણવેલો બનાવ બન્યો તેજ વખતે ધુમત્સેન રાજાને એકાએક દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ, ને સઘળું સ્વચ્છ દેખાવા લાગ્યું. તેને પોતાના દીકરા વિષે બહુ શીકર લાગવા માંડી. સ્ત્રીને સાથે લઈ બધે આશ્રમે ફરી વળ્યા. નદી પર જઈને જોયું, રાત્રમાં ને સરોવરમાં પણ શોધ કીધી, પણ કશો પત્તો લાગ્યો નહિ. કોઈનું બોલવું સંભળાય એટલે સાવિત્રી ને સત્યવાન આવતાં હશે એમ કહી બન્ને તે તરફ જોવા લાગતાં. કાંટા ને પથ્થર વાગવાથી બન્નેના પગ લોહીવર્ણ થઈ ગયા, ને ગાંડા સરખા તેઓ આમ તેમ દોડતાં, ત્યારે આશ્રમ-માંથી બ્રાહ્મણોએ નિકળીને તેમને સમજાવી પાછા આણ્યાં. ત્યાં તેમના મનને વિશ્રામ આપવાને વૃદ્ધ ઋષિઓ આગળ થઈ ગએલા રાજાઓની ચમત્કારી વાત કહેવા લાગ્યા. પણ ધુમત્સેન રાજા

તો ઓ સત્યવાન, દીકરા, તું જ્યાં છે! સાવિત્રી, દીકરી, તું જ્યાં ગઈરે! એમ કહી મોટેથી રડવા લાગ્યાં.

તેમની એવી દશા જોઈ સુવર્ચા નામે બ્રાહ્મણ તેમને કહેવા લાગ્યો. સત્યવાનની સ્ત્રી સાવિત્રી મહા પતિવ્રતા, તપસ્વી, જીતંદ્રિય ને આચારસંપન્ન છે. સત્યવાન સુખરૂપ છે એમાં સંશય નથી.

ગૌતમ—હું સાંગવેદ બણ્યો છું, મોટી તપશ્ચર્યા કરી છે, નાનપણથી બ્રહ્મચારી છું. યુર તથા અગ્નિ સેવ્યા છે, સ્વસ્થ-પણાથી સધળાં વ્રત કીધાં છે, વાયુ પ્રાશન કરી ઉપવાસ કીધો છે આ સર્વના યોગે મને બીજના મનની વાત સમજાય છે. સત્યવાન સાજો સામો છે એ ખચીત જાણો.

ગૌતમના વિદ્યાર્થી—અમારા યુરજીના મુખમાંથી નીકળેલાં વામ્ય કદી ખોટાં પડનાર નથી. સત્યવાનનો પ્રાણ જરાએ જોખમમાં નથી.

બીજા ઋષિ—સત્યવાનની સ્ત્રી સાવિત્રી સૌભાગ્યના સર્વ લક્ષણયુક્ત છે. તેણીના જીવને કંઈ નુકસાન પહોંચ્યું નથી.

હાલક્ય ઋષિ—તમને આંખે દેખાતું થયું. સાવિત્રી વ્રત કરીને ઉપવાસી ગઈ છે. સત્યવાનનું કુશળ છે એમાં શક નથી.

ભારદ્વાજ ઋષિ—સાવિત્રી તપસ્વી, જીર્ણદ્રિય ને આચાર-સંપન્ન છે. સત્યવાન ખુશીમાં છે એમાં શક નથી.

અપસ્તંબ ઋષિ—દિશા ખુશમય લાગે છે. પશુ પક્ષી સુસ્વરે કરી મીઠા અવાજ કરે છે. તમે ક્ષત્રી ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારા છો. સત્યવાન જીવતો છે એ ખાત્રીપૂર્વક જાણો.

ઘૌઋષ્ય—તમારો પુત્ર સર્વગુણસંપન્ન, લોકપ્રિય, અને સારાં લક્ષણ વાળો છે. તે ચીરંજીવી છે એમાં સંશય નથી.

એ પ્રમાણે તે સત્ય બાપણુ કરનારા ઋષિઓએ સાંત્વન કર્યાથી ધ્રુમત્સેન રાજા જરા શાંત થયા. પછી બે ઘડીમાં સાવિત્રી સત્યવાનને લઇને આશ્રમે આવી. ત્યારે બ્રાહ્મણો રાજાને કહેવા લાગ્યા; તમારો પુત્ર ઘેર આવ્યો, તમે ફરી દેખતા થયા, હવે તમારો ઉદયકાળ આવ્યો એવું અમે માનીએ છીએ. સત્યવાન અને સાવિત્રી ઘેર આવ્યાં. તમને આંખે દેખાતું થયું એ તમારું ભાગ્ય છે. અમે કહ્યું હતું તેમ થયું, હજી પણ તમારી એક પછી એક અધિક (આખાદી) સમૃદ્ધિ થશે. એમ કહેતાં તે ઋષિઓ તે રાત ત્યાંજ રાજા પાસે રહ્યા. રાજાની સ્ત્રી શેખ્યા, દીકરો સત્યવાન અને વહુ સાવિત્રી પણ પાસેજ શાંતપણે બેઠાં હતાં, પછી બધા ઋષિ આશ્ચર્ય ચકિર્તા થઇને રાજપુત્રને પૂછવા લાગ્યા.

ઋષિ—રાજપુત્ર, તું વહેલો કેમ નહિ આવ્યો? આટલી રાત જ્યાં થઈ? શું અડચણ આવી હતી? માઆપને બહુ દુઃખ થયું. અમને પણ બારે શીકર પેઠી, એ કેમ બન્યું તે અમે જાણતા નથી, એનું કારણ કહે.

સત્યવાન—પિતાશ્રીની આજ્ઞા લઈ હું સાવિત્રીને સાથે રાખી અરણ્યમાં ગયો, પછી રાતમાં લાકડાં કાપતાં મારું કપાળ દુખવા લાગ્યું તેથી હું સૂતો. ઉંઘ બહુ આવી એમ મને લાગે છે, આટલી વાર હું પહેલાં કદી ઉઘ્યો નહોતો. તમ સર્વને દુઃખ નહિ થાય માટે હું આટલી રાત્રે આવ્યો, બીજું કંઈ કારણ નથી.

ગૌતમ—તારા પિતા ધૃમત્સેન રાજા એકાએક દેખતા થયા એનું કારણ તને માલૂમ નથી શું? સાવિત્રી જાણતી હોય તો તેણે તે કહેવું; અમારી સાંભળવાની ઇચ્છા છે, તેને તો બધું ખબર હશે. સાવિત્રી, તું સાવિત્રી દેવી જેવીજ તેજસ્વી છે એ હું જાણું છું. આ સર્વનું કારણ તને માલૂમ છે, છાનું રાખવાનું ન હોય ને કહેવા સરખું હોય તો કહી સંભળાવ.

સાવિત્રી—આપ કહો છો તે ખરું છે, તમે નિર્રથક બોલ્યા નથી. ગુપ્ત જેવું તો કશું નથી. ખરું છે તે સધળું કહું છું.

પૂર્વે મને નારદ ઋષિએ કહ્યું હતું, તે પરથી આજ મારા પતિનું મૃત્યુ છે એમ જાણીને હું તેનાથી દૂર રહી નહી. પતિને ઉધ આવી એટલે સાક્ષાત્ત યમ ત્યાં આવ્યા. પતિને ખાંધીને તે દક્ષિણ તરફ લઇ ચાલ્યા. તેમની મેં સ્તુતી કીધી, તેમણે મને પાંચ વર આપ્યા, તે આ પ્રમાણે:—સસરાજીને દષ્ટિ મેં સંખ્ય પુનઃ પ્રાપ્ત થાય એ બે વર. પિતાને અને મને સો સો પુત્ર થાય એ બીજા બે વર. અને ભર્તારને ૪૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય એ પાંચમો વર. પતિને જીવાડવાને મેં વ્રત કીધાં, એ સર્વ અથ ઇતિ વ્રતાંત બન્યું તેમ સવિસ્તર મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. એણે કરી મારા ધાડા દુઃખનું પરિણામ સારું આવ્યું.

એ સાંભળી ઋષિ બોલ્યા—હે સાધ્વિ, પતિવ્રતા! સાવિત્રી! રાજનું આખું કુટુંબ દુઃખસાગરમાં ઘૂસતું હતું, તે તે તારા પુણ્યથી તાર્યું. આ પ્રમાણે તે પતિવ્રતાની સ્તુતિ કરી, રાજ અને રાજપુત્રની રજ માગી ઋષિએ આશ્રમે ગયા. પછી સૂર્યોદય થયો એટલે તે ઋષિ સ્નાન સંધ્યાથી પરવારી ફરી ધુમત્સેન કને આવ્યા, અને સાવિત્રીના મહા ભાગ્યનું પુનઃ વર્ણન કરવા લાગ્યા. એવામાં શાસ્ત્ર દેશથી રાજના પ્રધાન આવ્યા, તેમણે કહ્યું કે તમારા શત્રુને સિનાજ પ્રધાને માર્યો, તેથી તેનું સર્વ

લશ્કર નાસી ગયું. બધા લોકનું એવું કહેવું છે કે ધુમત્સેન આંધળા હોય કે દેખતા હોય પણ તેજ અમારે રાજા જેમ, એમ ઠરાવ કરી તેમણે અમને અહીં મોકલ્યા છે. હાથી, ઘોડા, રથ વિગેરે વાહન તૈયાર છે, ચતુરંગ સેના તમને લેવા આવી છે, મહારાજા, વહેલા પધારો, તમારા જયની શહેરમાં આણુ ફેરવી છે. આપ વડીલોપાઞ્ઞીત રાજ્ય દીર્ઘ કાળ ચલાવો. એમ બોલતાં તે તેજસ્વી રાજાને દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ, એ જેમને બધાએ આનંદથી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કીધા. પછી આશ્રમમાંના સર્વ વૃદ્ધ ઋષિને નમસ્કાર કરી રાજા નગરમાં જવા નીકળ્યા. જતી વખતે રાજાનો સર્વેએ ઉત્તમ સત્કાર કીધો. પછી રાજા સ્ત્રી, પુત્ર, વહુ સહવર્તમાન રથમાં બેસી સેના સહિત નગરમાં આવ્યા. ત્યાં પહોંચતાં વારને પૂરોહિતે તેમનો રાજ્યાભિષેક કીધો. રાજપુત્રને યુવરાજપદ આપ્યું. પુષ્કળ દિવસ વીત્યા એટલે સાવિત્રીને સૌ પુત્ર થયા. તેમજ સૌ સગા ભાઈ થયા.

આ પ્રમાણે પોતાનો, પિતાનો, માનો, સાસુનો, સસરાનો, ભત્રીયોનો, આખા કુળનો ને એમ સર્વનો સાવિત્રીએ ઉદ્ધાર કીધો. તેમજ હે ધર્મ રાજા, સાવિત્રી સરખીજ પતિવ્રતા દ્વાપદી તમ સર્વનો ઉદ્ધાર કરશે. આવી રીતે મહાત્મા માર્કેશ્વર ઋષિએ સાંત્વન

ક્રીધાથી ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર કામ્યક વનમાં સ્વરથપણે (ઉચ્ચાટ વગર) રહેવા લાગ્યા. સાવિત્રીનું આ ઉત્તમ આખ્યાન જે સાંભળશે તેના મનોરથ પૂર્ણ થશે, તેને દુઃખ આવનાર નથી.

નીતિ તથા ભક્તિ.

ભક્તિ એટલે આરાધના, તે મારે કોની કરવી ? શા માટે કરવી ? અને કેવી રીતે કરવી ? મારો ઉત્પન્ન કર્તા, માંડે રક્ષણ કરનાર, માંડે કલ્યાણ કરવાને શક્તિમાન એવા અખિત્ર વિશ્વના અધિપતિ, સર્વદ્રષ્ટા, નિરાકાર, સર્વસ્વામી, અપાર જ્ઞાની, પૂર્ણ પ્રેમી, સર્વવ્યાપક, જગન્નિયંતા પરમેશ્વરની મારે ભક્તિ કરવી. મારે તેની ભક્તિ એ માટે કરવી કે, તેણે મને સાર અસાર પારખવાને વિવેકબુદ્ધિ આપી છે. તે મને નિત્ય સંભાળે છે. તેનાથી ગુપ્ત હું કંઈ રાખી શકતો નથી. તે મારાપર દયાળુ છે. કૃપાને બંડાર છે. સર્વ કંઈ જૂઠું ને ભૂઠું તે તેની નજરમાં અમાન્ય છે. તે પોતાના ભક્તોને બહુ ચાહે છે. તેમનું બહુ કરવાને હર્મેશ તત્પર છે. તેની ઇચ્છા અનુસાર ચાલનારને તે અનંત સુખનું ધામ આપે છે. આ લોકમાં ને પરલોકમાં મારી સર્વ આશા હું તેનાપર રાખું છું. માટે મારો મુખ્ય ધર્મ એ છે કે મારા જીવનના દિવસમાં માંડે જીવતર પુરૂં થતાં સુધી મારે તેની ઉપકારસ્તુતિ કરવી, ને મારા લાભમાં, મારા ભલાને અર્થે તેણે જે જે કીધું છે તે સંભારતાં રહી તેની મેહુરખાનીને લાયક થવાની હર્મેશ કાળજી રાખવી.

હું ઇશ્વર પર ખરા દિલથી પ્રીતિ રાખું એટલુંજ નહિ, પણ તેના સૃજેલા પ્રાણીમાત્ર પર સ્નેહભાવ રાખું. તેમને હરેક રીતે ઉપયોગી થવાને અને જે જે બક્ષીસો મને મળી છે તે બીજાના ફાયદાને અર્થે કામમાં લાવવા હમેશા તત્પર રહું. મારી ચાલ-ચલણ, મારા બોલ, મારાં કૃત્ય એવાં હોય કે જે મને અદૃશ્ય છે પણ જેને હું દૃશ્ય છું તે મારા પર પ્રસન્ન રહે; મને બળ આપે ને સંસારની જૂઠ્ઠી માયામાં મને ખૂટી જવા ન દે. આ જૂઠ્ઠા ને અનિશ્ચિત સંસારનું જૂઠું સુખ મને અપ્રિય લાગે, ને હરી નામનો હીરો જે મને હાથ લાગ્યો છે તે હું જાળવી રાખું ને ખોઈ ખેંચું નહિ, એ માટે મારે ઇશ્વરની હરહમેશ ભક્તિ કરવી.

પ્ર.—મારે ઇશ્વરની ભક્તિ કેવી રીતે કરવી ?

ઉ.—તેનો ડર રાખીને, પ્રીતિપૂર્વક, તે હમેશા મારી સન્નિધિ છે, તે મને તપાસે છે, તે મને સારામાં પ્રવૃત્ત થવા ઇચ્છે છે, એવું સમજીને મારે એકચિત્તે, (અડગ) નિશ્ચલ વિશ્વાસથી, સાચા ભાવથી ભક્તિ કરવી. મોટમોટા ભક્ત થઈ ગયા છે તેમના નમૂના મારે આંખ આગળ રાખવા. ઓ હો! તેઓ કેવા શાંત! મારો પ્રભુ મારે માટે જે કરે, જે સ્થિતિમાં મને રાખે તેમાં હું સંતોષિ, એમ સમજીને તેની ઇચ્છા બોળી, તે મુજબ મારે વર્તન રાખવું. ।

નીતિ એટલે મનુષ્ય પ્રત્યેના આપણા ધર્મ.

પાઠ ૧ લો.

પ્ર.—સ્વસુધારો એટલે શું ?

ઉ.—સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરે જે મનની અને તનની શક્તિઓ જન્મથી આપણને બક્ષેલી છે તેને વધારવી કે પૂર્ણ કરવી.

પ્ર.—સ્વસુધારો ક્યાં ક્યાં સાધનોથી વધારી શકાય ?

ઉ.—ભણીને ધાગું ખરું ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાથી, સદાચરણી ને ડાહ્યા માણસની સોચતથી સદ્ગુણી ને જ્ઞાન આપે એવી વાત ચિતથી, મહા પુરુષોનાં સારાં સારાં મતોનું મેળેનત લઇ મનન કરવાથી અને સ્વપરીક્ષાની ટેવ પાડ્યાથી.

પાઠ ૨ જો.

પ્ર.—સ્વપરીક્ષા એટલે શું ?

ઉ.—આપણું મત, આપણી કરણીનાં કારણ અને આપણી આલ વિષે ખરેખરી અને તરફદારી રાખ્યા વગર તજવીજ કરવી તે.

પ્ર.—સ્વપરીક્ષાથી શા શા ફાયદા થાય ?

ઉ.—સઘળા જ્ઞાનમાં જે સાથી અગત્યનું પોતા વિષેનું જ્ઞાન તે એથી મળે છે. ખરું પૂછો તો એનાં ફળ એવાં લાભકારક છે, કે એથી આપણી સઘળી ખામીઓ તજાય છે અને આપણે વધારે સારા ને ડાહ્યા થઇએ છીએ.

પાઠ ૩ જો.

પ્ર.—કરકસર ઝેટલે શું ?

ઉ.—માલમિલકતની ઘટારત વ્યવસ્થા કરવી, અને આપણી પેદાશ તથા સાધનોના પ્રમાણમાં ડાહપણથી અને વિવેકથી ખર્ચ કરવો તે.

પ્ર.—કરકસર ન કરવાથી શું નુકસાન ?

ઉ.—કરકસર વિના અન્યાયી થવાની મોટી ધાસ્તીમાં આપણે આવી પડીએ છીએ. હવે પછી ઇશ્વરને ત્યાં જેનો હિસાબ આપવાનો છે તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આ ગુણ વગર આપણે ઉડાઉ થઈએ છીએ. ઇશ્વરકૃપાથી મળેલાં સાધન જેવાં કે ઈંદ્રિઓ, પેસોટકો, વખત આપણે બદફેલીથી ખરાબ રસ્તે વાપરીએ તો ઇશ્વરના મોઢા આગળ આપણે શા જવાબ દઈશું ? આપણે ખીજની તંગીઓ વિષે બેદરકાર ને સ્વાર્થી થઈ જઈશું. આપણે પરગણ્ણુ શી રીતે થઈ શકીએ ? સામાને મદદ કરવાની આપણને સત્તા ન હોય ત્યારે તેના દુઃખની દરકાર શી રીતે રખાય ? એવું ઘણી વાર અને ઝેટલે પછી દયાભાવ પણ નાશ પામે. જે કરકસર કરીને પૈસા બચાવ્યો હોય તો તે આપણા કોઈ નિરાધાર સુખના સાધન રહિત મનુષ્ય બાઈના ખપમાં આવી શકે. જે કરકસર કરી વખત બચાવ્યો હોય

તો તે વખતમાં આપણે આપણા કોઈ નિર્બળ ભાઈ, જેઓ સંકટમાં કે દુઃખમાં હોય તેને મદદ કરી શકીએ. જે શરીરની કાળજી રાખી આપણે તેને તંદુરસ્ત ને નિરોગી રાખ્યું હોય તો જીદી જીદી રીતે આપણા સમાગમમાં આવનારાને ઉપયોગી થવાની આપણને હિંમત ને હિંમત હોય.

સાથી અમૂલ્ય વખત છે. જે આપણને આપણું જીવતર વહાલું હોય તો વખતનો ખોટો ઉપયોગ કરવો નહિ. વખતનો સદુપયોગ કરીએ તો આપણે ઇશ્વર આરાધનાને માટે વખત બચાવી શકીશું. ઇશ્વરભજનથી આપણું મન નિર્મળ થાય છે, સુમતિ સૂઝે છે, પાપકર્મથી વેગળા રહેવાય છે અને ઇશ્વર તેથી રાજી થાય છે. માટે દરરોજ વખત બચાવી તેની ભક્તિ કરવાનો સર્વ મનુષ્યે નિયમ બાંધવો જોઈએ.

પાઠ ૪ થો. ઉદ્યોગ.

પ્ર.—ઉદ્યોગીપણું એટલે શું ?

ઉ.—જે કામ કે ધંધામાં આપણે પગલા હોઈએ તેમાં એક સરખી રીતે ને દૃઢપણે મચ્યા રહેવાની ટેવ.

પ્ર.—ઉદ્યોગથી શા લાભ થાય છે ?

ઉ.—શરીરને રોગથી ને મનને દુઃખોથી બચાવનાર ઉદ્યોગ છે. આરોગ્યતા, આનંદ, પૈસાટકો, સંતોષ, સદગુણ અને સુખ

એ સૌ ઉદ્યોગનાં ફળ છે. જેને જોઈએ તેટલો કામ ધંધો છે તેને દુખી સમજવો નહિ.

પાઠ ૫ મો.

પ્ર.—સત્યશીલતા એટલે શું ?

ઉ.—પ્રમાણિક પણે અને ચોખ્ખવટથી ચાલવું ને દરેક જાતની ઠગાઇ ને ઢોંગથી દૂર રહેવું.

પ્ર.—સત્યશીલ માણસમાં કયા કયા ગુણ હોઈ શકે ?

ઉ.—શુદ્ધતા, પ્રેમ, દયા, સાચાઈ, નમ્રતા, ન્યાયીપણું ને બુદ્ધિ.

પ્ર.—સત્યશીલ થવા ઇચ્છનાર માણસે કયા કયા દુર્ગુણોનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો ?

ઉ.—ક્રોધ, કપટ, ઈર્ષ્યા, જીહ્વું, ચોરી, લુચ્ચાઈ, ગર્વ, કુવાચ, અભિમાન.

પ્ર.—ચોખ્ખવટનું ઉત્સંધન શા શા કારણથી થાય છે ?

ઉ.—લોભી સ્વભાવ, ઉડાઉપણું, સ્વચ્છંદ, એદીપણું, અને સુધર્યા વગરની સમજશક્તિ.

પ્ર.—અપ્રમાણિકપણાથી અલગ રહેવાના શા શા ઉપાય છે ?

ઉ.—ખીજના ચઢીઓતા સુખ સંપત્ત તરફ અદેખાઈ કર્યા.

શિવાય જોવાની ટેવ પાડવી, આપણી આશાતૃષ્ણાને આપણા સાધનોની હદ બહાર જતી અટકાવવી, આપણા ધંધારોજ-ગારમાં મેહેનત લઈ મર્યા રહેવું, અને એ દુર્ગુણ અધમ ને નીચ છે એવું આપણા મનમાં સમજી રાખવું.

પાઠ ૬૬૦ ભાંડુ ધર્મ.

પ્ર.—ભાંડુ ધર્મ એટલે શું?

ઉ.—ભાંડુ એન ને સગાંવહાણાં તરફ હેત પ્રીત રાખવી તે.

પ્ર.—આ ધર્મ પાળવા માટે આપણે શું કરવું જોઈએ?

ઉ.—હરેક જાગતમાં અને ત્યાં સુધી ખમવું ને માફ કરવું. આપણીજ મરજી પ્રમાણે થાય ને આપણનેજ સુખ મળે તે તરફ ન જોતાં સામાને સુખી કરવામાં તત્પર રહેવું.

પાઠ ૭૭૦ કૃતજ્ઞતા.

પ્ર.—કૃતજ્ઞતા એટલે શું?

ઉ.—મળેલા લાભ બદલ ઉપકાર માનવાની વૃત્તિ; અને એ લાભ આપનારનો આપણાથી અને તેમ સારી રીતે બદલો વાળવાની ઇચ્છા.

પ્ર.—આપણી કૃતજ્ઞતા સૌથી સારી રીતે કેમ બતાવી શકાય?

ઉ.—આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારની જેવી ઇચ્છા જણાય તે પ્રમાણે નિમકહલાલીથી ચાલવું, તેની આજ્ઞા ખરાબર માનવી, અને તેનું સન્માન રાખવું; તેની સેવા કરવી, ને તેનું કલ્યાણ થાય એમ ખરા મનથી ઇશ્વર પાસે માગવું.

કૃતજ્ઞતા કરતાં વધારે પ્રુશકારક મનનનો એકે ગુણ દેખાતો નથી, એથી અંતઃકરણમાં એવો સંતોષ ઉપજે છે કે એ ફરજ અદા કરવાથી તેનો પૂરતો ખદલો મળી રહે છે. ખીજા સદ્-ગુણની પેટે એનો અમત્ત કરવો મુશ્કેલ કે દુઃખિત કરનાર નથી, પણ એમાં એટલો બધો આનંદ રહેલો છે, કે એને માટે કોઇ ચોક્કસ ફરમાન (આજ્ઞા) ન હોય તેમજ એનો કંઇ ખદલો મળવાનો ન હોય તો પણ ઉદાર મન, કૃતજ્ઞતાથી ઉપજતા સ્વભાવિક સંતોષને લીધે તેનું આચરણ કરે છે. જે મનુષ્યને મનુષ્ય પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા અદા કરવાની છે તો પોતાના કર્તા તરફ તેણે કેટલા વધારે આગ્રહથી તે દર્શાવવી જોઇએ! સર્વસ્વામિ ઇશ્વર પોતાનાં કૃપાદાન આપણા પર વરસાવે છે એટલુંજ નહિ પણ જે ફાયદા ને લાભ આપણને ખીજા માણસો તરફથી મળે છે તેનો અપાવનાર પણ તેજ છે.

દરેક સુખ જે આપણે ભોગવીએ છીએ તે ગમે તે ઉપાયથી

મળ્યું હોય તો પણ તે કલ્યાણના કર્તા અને દયાના પિતાની બક્ષીસ છે.

પાઠ ૮.

પ્ર.—સબ્યતા એટલે શું ?

ઉ.—ખીજ સાથે માયા, મમતા ને સહુકાષ્ઠી વર્તવું, એટલે આપણા સમાગમમાં તેમને સુખચેન લાગે. આપણે પોતાના કરતાં તેમને વધારે માનવંતા ગણવા અને તેમને માટે કાળજી રાખવી.

એથી લોક આપણા વિષે સારો વિચાર બાંધે છે અને તેઓ આપણું વિશેષ માન રાખે છે. એથી સંસાર સુખરૂપ થાય છે.

પાઠ ૯ મો.

પ્ર.—સહનશીલતા એટલે શું ?

ઉ.—કકલી ઉઠ્યા વગર દુઢૈંવ અથવા ખીજાએ આપેલી પીડા, ઠપકો, વગેરે સાંખી શકાય એવો મનનો ગુણ.

પ્ર.—સહનશીલતાથી શો લાભ થાય છે ?

ઉ.—માથે આવેલી આપત્તિમાં મન શાંત રહે છે. ભેદથી મહેનત કરવાને અને ફાવતી ભેગત્રીઘ સાંધી લેવાને આપણે

શક્તિવાન થઇએ છીએ. એથી આપણા સામાવાળીઆનું જોર કમી, થાય છે, જીલમી માણસ પણ ઓશીઆળો થઇ જાય છે.

પાઠ ૧૦ મો.

પ્ર.—પરોપકાર એટલે શું ?

ઉ.—આપણા કરતાં ગરીબની તંગીઓ દૂર કરવામાં આપણી પાસે જે હોય તેનો કેટલોક ભાગ મોકળે હાથે વાપરવામાં તત્પર રહેવાનો ગુણ.

પ્ર.—પરોપકાર બુદ્ધિ કેને કહે છે ?

ઉ.—માણસજાતનું સાઈ કરવાની લાગણી તથા તેમનાં સુખ વધારવાની અને તેમની જરૂરીઆત પૂરી પાડવાની એક સરખી તીવ્ર ઇચ્છા.

શ્લોક.

પરોપકારાય ફલંતિ વૃક્ષાઃ

પરોપકારાય વહંતિ નદઃ ।

પરોપકારાય દુહંતિ ગાવઃ

પરોપકારાય મિદં શરીરમ્ ॥

અર્થ :—પરોપકાર માટે ઝાડ ફળ લાવે છે, પરોપકાર અર્થે નદીઓ વહે છે, ગાય દૂધ દે છે, અને આ શરીર પરોપકાર કરવા સારૂ ઇશ્વરે આપ્યું છે.

પ્ર.—ઉદારતા કેને કહે છે ?

ઉ.—ઉદારતા એક સદ્ગુણ છે જે ખીજાઓને લાભ પમાડવાના પ્રયત્ન કરવામાં સમાયેલો છે ; ખસુસ કરીને એવા લોકને કે જેમનો આપણી સખાવત ઉપર કશો હક નહિ હોય.

પાઠ ૧૧ મો દ્રવ્યના લાભ.

પ્ર.—દ્રવ્યના લાભ શા શા છે ?

ઉ.—દ્રવ્ય આપણને ધણુંએક સુખનાં સાધન મેળવી આપે છે, મિત્રો થાય છે ; દ્રવ્યવાન માણસ ઉદાર મનનો હોય તો ધણા માણસ તેના મિત્ર થવાનું શોધે છે. દ્રવ્યના સદુપયોગથી માણસ પોતાના કુટુંબના અને પોતાના ખપનાં સધળાં વાનાં મેળવી શકે છે, કેળવણી લઈ શકે છે, મુસાફરી કરી અવલોકન શક્તિ વાપરી પોતાના મનનો સુધારો કરે છે, અને જેઓ તંગીમાં હોય તેમને ઉદારતાથી મદદ કરે છે, ઉદમ ચલાવી ધણા માણસોને રોજ આપી શકે છે ; દ્રવ્ય એ ઉદ્યોગનું ફળ છે.

દ્રવ્યવાને પોતાના ગરીબ પાડોશીને તુચ્છ ગણવો નહિ.

પાઠ ૧૨ મો મનના સુધારા વિષે.

પ્ર.—મન કેવું છે? શું કરી શકે છે?

ઉ.—એ દેખાતું નથી પણ એ માણસમાં સમજણ આણનારી શક્તિ છે, એ કલ્પના કરે છે, વિચાર કરી શકે છે તથા કારણ સમજે છે.

પ્ર.—એ શી રીતે નાનું કે મોટું થઈ શકે?

ઉ.—એ વિદ્યાથી મોટું થાય છે, અને અજ્ઞાનતાથી તથા મોજશોખથી બગડે છે. એ વડે આ લોકનું ને પરલોકનું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, એ ઘણું મોટું છે, કદી તૂટ થતું નથી.

પ્ર.—મનને શો ખોરાક આપવો?

ઉ.—જેમ શરીરનું પોષણ અન્નથી થાય છે તેમ મનનું પોષણ થવાને સારા વિચારો, અવલોકનને સારી ચોપડીઓ જોઈએ. નજીવી ચોપડીઓ વાંચ્યાથી મન હલકું થાય છે; નહારી ચોપડીઓ વાંચ્યાથી મન છેકજ નકામું થાય છે; માટે વિચાર કરીને તેને યોગ્ય એવો સારામાં સારો ખોરાક આપવો, અને સારા દાખલા પર નજર રાખી તેને સુધારતા રહેવું.

પ્ર.—મનને શી કસરત આપી શકાય?

ઉ.—મનને કામુમાં રાખવું, અભ્યાસ કરવાનો ને વિચાર કરવાનો મ્હાવરો રાખવો, જેથી મનની શક્તિઓ વધે છે ને ખુલે.

છે. વળી આપણા સુખમાં વધારો થાય છે, ઉચી જાતની ઉમેદો થાય છે, સૌ પર પ્રીતિ વધે છે, પરમેશ્વરની ધાસ્તી રહે છે, અને નહારાં કર્મથી વેગળા રહેવાની સમજણ આવે છે. વળી એથી આપણને ખુશી થાય છે, કેળવણી મળે છે, અને એવા અનેક ફાયદા થાય છે.

સ્વચ્છ મનમાં હાપણ ને સદ્ગુણ વસે છે, માટે સારા મનની કીમત અમૂલ્ય છે.

પાઠ ૧૩ મો. પ્રીતિ.

પ્રીતિ તો સર્વ ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ છે. આપણા સરજનહારની અખૂટ પ્રીતિ આપણે રોજ અનુભવીએ છીએ. આપણા સંભાગમમાં આવનાર દરેક માણસ પર આપણે પ્રીતિ રાખવી તથા જતાવવી ; પ્રીતિના શબ્દો બોલતાં તથા માયાનાં કૃત્યો કરતાં આપણને ખર્ચ લાગતો નથી, ને સામાનું મન ધણું સંતુષ્ટ થાય છે. આપણે સર્વ પર પ્રીતિ રાખતા હોઈશું તો કોઈનું ભુંડું આપણે હાથે થવાનું નહિ, પણ એથી ઉલટું આપણે સૌને વહાલા લાગીશું ; અને વળી એમ કરતાં ઇશ્વરની આશા આપણાથી પળાશે.

પાઠ ૧૪.

કોઈનો માલ બગાડવો નહિ.

હરકોઈ શમ્સનો ગમે એટલી જૂન કીમતનો માલ હોય તો પણ તેને આપણે છેડવું કે બગાડવું ન જોઈએ; એ વાત ઘણી વાર લોક ભૂલી જાય છે, ને જો તે ચોરી લેતા નથી તો પણ તે બગાડે છે. માલના ઉપર માલઘણી શિવાય બીજા કોઈનો હક નથી, માલીકપણું તેનુંજ છે. ઘણા લોકને એવી ટેવ હોય છે કે વાડીમાં કે ખેતરમાં ફરવા જાય છે ત્યાં ઝાડો પર કાપા પાડે છે, કે છાત્ર છોલી નાખે છે; પગ મુકીને છોડ ચાંપતા ચાલે છે, ફૂલ કે ફળ તોડી લે છે, વાડ ભાંગી નાખે છે, અથવા તો ઝાંપો કે દરવાજો ઉઘાડો મૂકે છે તેથી દોર ખેરી નુકસાન કરે છે.

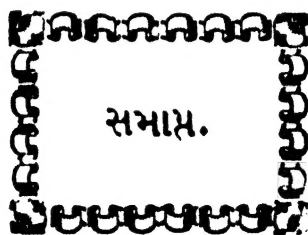
કોઈના ઘરમાં લગ્ન, નાચ વગેરે જેવાનું હોય છે અને ત્યાં જાય છે તો ભાંતે કોયલાથી કે સફેતાથી લખે છે; વખતે નાની-મૂની જાણસ ભાંગી નાખે છે.

કેટલાક તો પથરા ફેંકે છે તેથી આરીઓ કે છાપરા પરનાં નળીઆં ભાંગે છે, નિશાળમાં સ્લેટ ફાડે છે, પાટલી પર બેઠા તેને છોલે છે, કે સાદડી બિછાવેલી હોય તો તેના ઉપર કાપ મૂકે

છે, અથવા તેની સળીઓ ખેંચી કાઢે છે ; ચોપડીનાં પાનાં ફાડે છે, ને એ પ્રમાણે રમતમાં જગાડ કરે છે.

એ અધી રીતો ખુબ જોડી છે. કોઈ આપણને જોવા આપે, રમવા દે, અથવા હરેક રીતે મહેરબાની કરીને તેની વસ્તુનો આપણને ઉપયોગ કરવા દે, તે જગાડવું એ ઘણું જ કૃતદ્રવ્ય છે.

કોઈનો માત્ર જગાડવો કે તેનો નાશ કરવો એ ઘણી લુચ્ચાઈ છે. માટે છોકરાઓ, આપણે એવી રીતભાત રાખવી કે આપણે હાથે કોઈનો કરોએ જગાડ ન થાય.

સાવિત્રી ચરિત્ર મળવાનું ઠેકાણું:—

હરીપુરા સુરત. — ડાહ્યાભાઈ નગીનદાસ દત્તાત્ર.

મુંબઈ. — તિર્ણુવસાગર પ્રેસ.

